

Ders 4

Этиштин мамиле түрлөрү 1 (Fiil çatıları)

Cümlenin öznesi, yapılan eyleme yönelik farklı yaklaşım içinde olur: eylemi kendisi gerçekleştirir, bir başkasına yaptırır, başkasıyla beraber yapar, birileri tarafından yapıldığını teyit eder vb. Kırgız gramerinde öznenin eyleme yönelik bu tür yaklaşımlarını yansıtan kavramlara *Этиштин мамилелери* (Fiil çatıları), o çatıları yapan ekler de *Этиштин мамиле мүчөлөрү* (Çatı ekleri) denir. Çatı ekleri, fiilin diğer çekim eklerinden önce gelir ve fiilin leksik anlamına müdahale etmeden yalnızca özne-nesne alakasını ifade eder (оку-, окут-, окуш-, окул-). Fiilin çatı eklerinin bazıları yapım eki sıfatıyla fiil köklerine ve gövdelerine eklenerek yeni tabanları meydana getirmiştir. Bu tür oluşumdaki çatı ekleri ek olmaktan çıkmış kök ile bütünleşen gövdeleri oluşturmuştur: *согуш, жарыш, элдеш, жазыл, берил, бекин, жашын, өкүн* vb. kelimelerinde olduğu gibi.

Kırgızcada fiilin beş мамилеси (çatısı) vardır:

Негизги мамиле -	Yalın (Etken) çatı.
Кош мамиле -	İşteşlik çatı
Өздүк мамиле -	Dönüslü çatı.
Туюк (этилген) мамиле -	Edilgen çatı.
Аркылуу (эттирген) мамиле -	Ettirgen çatı.

Негизги мамиле (Etken /Yalın çatı)

Etken çatının, tıpkı ismin **yalın halinde olduğu gibi** kendine has eki yoktur. Etken çatı diğer çatı türleri için temel oluşturur ve fiilin bütün gramer kategorileri kök ya da gövde olarak görülen bu çatıya eklenir. Etken çatıda öznenin hareketi doğrudan nesneye (mantıksal subjeğe) yönelmiştir, yani hareket özne tarafından gerçekleşir.

Айша үйгө кирди.   Аuşа eve girdi.
Шамал болуп жатат.   Rüzgar esiyor.

Кыздар апасына белек даярдашты.
Kızlar annelerine hediye hazırladılar.

Сен бул ырды мага арнап ырдадыңбы?
Sen bu şarkıyı benim için mi söyledin?

Сиздер проектке катышкансыздар.
Sizler projeye **katılmıştınız**.

Кош мамиле (İşteşlik çatı)

(-Ыш) – (-Іш)

İşteşlik çatı hareketin iki veya daha fazla kişi tarafından gerçekleştiğini gösterir. O nedenle işteşlik eki her zaman çoğulluk ifade eder. Kırgızcada işteşlik çatı ekinin fiilin 3. şahıs çoğul eki olarak kullanılmasının asıl nedeni de bundandır. İşteşlik çatıda ikiden fazla failin olması Kırgızcada onun çoğul eki olarak kullanılmasına yol açmıştır.

Eylemi gerçekleştirenlerin eylemle olan ilişkilerine göre Kırgızcada İşteşlik çatı birkaç türe ayrılır:

1.Özne tarafından gerçekleştirilecek olan bir eyleme bir başkası ya da başkaları dahil olurlar. Burada genelde geçişli fiiller kullanılır ve ortada eylemin **aktarılaacağı** bir nesnenin olması zorunludur.

Айнур мага тамак жасаашты.
Aynur bana yemek yapmama yardım etti.

Бала атасына чөп орушту.
Çocuk babasına ot biçmede yardım etti.

2. Eylem iki kişi veya iki tarafça ortaklaşa yapılır, ortada bir nesne yoktur ve özneler birbirine nesne durumundadır. Kırgızcada, diğer Türk dillerinde de olduğu gibi, iki taraflı işteşlik örneğinde fiil kökü ile işteşlik ekinin tarihî yönden kaynaşması, birçok isimleşmiş ad ile onunla eşesli fiillerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

жарыш 1. 'yarışmak'; 2. 'yarış'
тааныш 1. 'tanışmak'; 2. 'tanıdık'
атыш 1. 'atışmak'; 2. 'atış'
катыш 1. 'katılmak'; 2. 'oran', 'ilgi'
көрүш 1. 'görüşmek'; 2. 'görüş'
согуш 1. 'savaşmak'; 2. 'savaş'

Көнүгүүлөр

1. Cümleleri Türkçeye çeviriniz, İşteşlik çatı eki ile yapılmış eşesli fiiller ile isimleri ayırt ediniz.

Жарышка коюлуучу аттарды стадионго алып келишти. Жыгылган күрөшкө тойбойт. Илимий чөйрө менен таанышып, макала, китептерин жарыялатууну ойлоду. Айыл чарба зыянкечтери менен жан аябай күрөшүп жатабыз. Балдар музейге жаңы алып келинген фосилдер менен таанышышты. Согуштун кесепети жыйырма жылдан кийин деле билинип турат. Елван дүйнө атлеттери менен үчүнчү жолу жарышып жатат. Элдин көбү жыйналышка катышкан жок. Афганистан ар дайым ички жана тышкы душмандары менен тынымсыз согушуп келди. Балдар волейбол талаасында жыйналышты. Москвага барганда Кемел тааныштарынын үйүндө калат.

2. Diyalogları okuyunuz ve İşteşlik çatı eklerinin işleyişine dikkat ediniz.

- Марат, эмне бакылдашып жатасыңар?
- Белек экөөбүз бир маселени талашып жатабыз.
- Кайсы маселени?
- Улуттук китепканага кайсы жол менен барыш маселесин.
- Эмне, кандай барышты эмдигиче билбейсиңерби?
- Мен билем да, бул эки дос мурун барышпаптыр.

3. Türkçedeki “İşbirliği görünüşlü” fiiller ile 5 cümle kurunuz ve onları Kırgızcaya çeviriniz.

4. Metni Türkçeye çeviriniz. İşteşlik çatılı fiillerin iki dilde işleyişini karşılaştırınız.

Сен телефондо кечке ким менен сүйлөштүң? Жайдар менен Урмат эч качан бири-бирин түшүнүшпөйт. Эки абысын таарынышып, карашпай калышыптыр.

Балдары да үйлөрүнө киришпей калыптыр. Чогулгандар эмне үчүн эрте тарашыптыр? Тамара менен кайсы жерде жолугушмак элеңер?

Kaynaklar

- Abduldayev E., Azırkı kırıgız tili. Bışkek, 1998.
- Asanaliev Ü., Lobnor tilinin grammatikalık kıskaça oçerki, Frunze,1964.
- Bartold V.V., Kirgızı.- Soçineniya. M.,1963, T.2, Çast I., s.509-510.
- Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıkı. Moskova ,1960.
- Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuçeniye kirgizskogo yazıkı. Frunze, 1947.
- Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.
- Baytur A., Kırıgız tarihının leksiyaları. Bışkek,1992.
- Biçurin N.Y. Sobraniya soçineniy o narodah, obitavřih v Sredney Azii v drevniye vremena. T.I, M.-L.,1950.
- Cumakunova,G. (2002).“Kırıgız Türkçesi”. Türkler Ansiklopedisi.Ankara:Yeni Türkiye Yay. Cilt 19, s.596-606.
- Cumakunova, G. (2005). Türkçe-Kırıgızca Sözlük. Bışkek: Manas Üniversitesi Yayınları.-1000s.
- Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. (Türkçeden Kırıgızcaya). Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.
- Cumakunova, G.(1999). Rahat Razak ile beraber, Baldar angemeleri. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1- 112s.
- Cumakunova, G.(2001). Engin Köseođlu: Tonton Ene. Ankara: Diyanet İşl. Başk.Yay. 1-88.
- Cumakunova, G.(2003). Veli Aba. Ankara: Diyanet İşl.Başk. Yay.1-136.
- Cusupakmatov L.,Otnořeniye kirgizskogo yazıkı k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.
- Çorotegin T.K., Moldokasimov K.S., Kırıgızdardın cana Kırıgızstandın tarihi. Bışkek,2000.
- Direnkova N.P., Grammatika şorskogo yazıkı. Moskva,1979.
- Grammatika hakasskogo yazıkı. Moskva, 1975.
- Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative description of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.
- İşhakov F.G., Palmbah A.A. Grammatika tuvinskogo yazıkı. Moskva,1961.
- Karayev O., Vostoçniye avtorı o kırıgızah. Bışkek,1994.
- Kırıgız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.
- Malov S.E. Drevniye i noviye tyurkskiye yazıkı.-İzvestiya AN SSSR, T.XI, Vıp.2., Moskva,1952.
- Malov S.E., Lobnorskiy yazık, Frunze,1956.
- Malov S.E., Yazık celtih uygurov: Slovar, grammatika. Alma-Ata,1957.
- Malov S.E., Yeniseyskaya pismennost tyurkov: Teksti i perevodı.M.-L., 1952.

Oruzbayeva B.O., Kirgizskiy yazık.- Yazıkı mira: Tyurkskiye yazıkı.- Bişkek,1997,s.286-289.

Tınıstanov K.,Kırız tili. T.I-II, İstanbul,1998.

Tenişev E.R., Drevniy kirgizskiy yazık, Bişkek,1997.

Tenişev E.R., O dialektah uygurskogo yazıkı Sinszyana.- Tyurkologičeskiye issledovaniya. M.-L.,1963.

Tenişev E.R., O yazıkı kırızov uyezda Fuüy (KNR).- Voprosı yazıkoznaniya,1966, No 7, s.88-95.

Tenişev E.R., Stroy sarı-uygurskogo yazıkı. M.,1976.

Tekin T., Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi.- Erdem Dergisi.C.5,sayı 13,1990. S.141-168.

Yunusaliyev B.M.,Kırız dialektologiyası, Frunze,1971.

Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kirgizskogo yazıkı.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.